

ԼԵՂՈՒՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ - եր, -նի, -ուի, -տի ՅՈՒՆԻՍԿԵՐՏ-
ՆԵՐԻՆ՝

Հայերէն լեզուն կաւկասեան դրացի լեզուարունին ճիւղերուն հետ ունեցած ազգակցութեանը վրայ շատ անգամ մտադրութիւն հրաւիրուած է: Հայերէնն արեւելեան կողմանէ երանեան լեզուատոհմէն բաժնող եւ ձայնական, բառագիտական եւ ձեւագիտական երեքպատիկ ուղղութեամբ երեւան իւրիւր վիճը՝ գլխաւորաբար յառաջ եկած է այն յարաբերութենէն, զոր Հայերէնը հիւսիսակողմն ունեցած է կաւկասեան լեզուարունին հետ: Այս յարաբերութիւնը յերեւան կ'ըլլէ 1. իրական կապսեան ըստած ձայնական յատուկ դրութեան մէջ, որ երկու լեզուարուններուն ալ հասարակաց հիմը կը կազմէ: 2. հասարակաց ճոխ բառամթերքին մէջ: 3. ձեւագիտական կողմանէ՝ ի մասնաւորի՝ յոգնակիի կազմութեան մէջ: Այս վերջին կէտը՝ Հայերէնէն եւ կաւկասեան լեզուաց ազգակցական յարաբերութիւնը յոգնակիի կազմութեան մէջ՝ յատկապէս քննութեան պիտի առնուիք այստեղ, ըստ որում այն երեք խնդիրներուն մէջնէն ամենէն կարեւորն եւ ամենէն քիչ քննուածն է:

«Կիլիկեան Հայերէնի պատմական-գերաւկանութեան» մէջ՝ Ռոսքինսնայ յառաջ բերուած արդեւական եւ գիւտական, ինչպէս եւ միջին-Հայկական ժողովրդական լեզուն մէջ առաջին անգամ կ'երեւան յաջորդ-էր, -նի, -ուի (-դի), -ուի (-ի), եւ -տի՝ յոգնակերտները, որ դասական Հայերէնին օտար են: Գերականութեան մէջ ահագին քանակութեամբ յիշուած

վկայութիւններով ցուցուած է թէ -էր եւ -նի յոգնակերտները պէտք ենք միջին-Հայերէնի յառուկ ու սովորական համարել, որոնց համեմատութեամբ՝ դասականին + յոգնակերտը այլ եւս երկրորդական գեր մը միայն կը խաղայ: Հիմադայս առեղծուածային յոգնակերտներուն սկզբան եւ ծագմանը վրայ խնդիր կը յառնէ:

Կախ առաջիկ ստորգէ է, որ հնդիկ-գերմանական լեզուներէն եւ ոչ մին այս կերպ յոգնակերտ ունի: Առ առաւելը՝ ըստ բաւականի անկարեւոր ու՜ի կամ ի՜նչ յոգնակերտը կրնայ ի հարկաւորութեան նախնական հնդիկ-գերմանական երկուորականի մը վերածուիլ, սակայն միշտ մնալով չափազանց տարակուսական եւ յանդուգն փորձ մը: Բայց առ հասարակ հնդիկ-գերմաներէնով մեկնել անկարելի է: Այս խնդիրոյն լուծման, ինչպէս որ մասամբ Ս. Բուգգէ՝ -էր յոգնակերտին նկատմամբ, եւ իրմէ ետքը Մէլէ՝ ճշգրտութեամբ կուհատեն, ուրիշ կողմանէ ձեռք զարնելու է, այսինքն՝ կաւկասեան լեզուներն օգնութեան առնելով:

Կախ եւ յառաջ նկատողութեան առնելով Հայերէնի -էր յոգնակերտն՝ եւս արդի Հայերէնի մէջ առած ձայնական տարբեր ձեւերովն -էր (գաւառաբարա Տփղիսի), -իւր, -ուր (գաւառաբարա Ագուլիսի) եւն — կը տեսնենք որ լեզական լեզուաց հարաւարեւելեան խմբին մէջ յաջորդ ձեւերը կան, որ նման են այս յոգնակերտին:

1. Կիլիկեաներէնի մէջ՝ որ Դադստանի լեզու մըն է կասպից ծովու եզրերը՝ Սամուր գետին վրայ, կայ -ուր, -էր, -ուր յոգնակերտը, զ. օ.

palkan-ar	ձիեր,
stxa-jar	եղբայրներ,
dede-jar	մայրեր,
xip-er	սլիսարներ:

2. Ռուսուլներէնի մէջ կայ -ուր, -ուր, -էր յոգնակերտը զ. օ.

heivan-ar	ձիեր,
paprab-ur	թամբեր,
ila-jar	շուններ:

3. Խախուրերէնի մէջ կայ -ուր յոգնակերտը, զ. օ.

balkhan-ar	ձիեր:
------------	-------

1 Հմմտ. անդ թ 246. Նոյնպէս A. Meillet: De quelques archaismes remarquables de la déclinaison arménienne (Zeitschrift für arm. Philologie I, 2 pp. 147 ff.).

2 S. Bugge, Etruskisch und Armenisch p. 163 ff. 3 A. Meillet, Mémoire de la Société Linguistique de Paris t. XI p. 384.

4 Երբ. Բ. 8:

5 Անդ 18:

6 Անդ 28:

1 Դր. Յովսէփ Ե. Մարտ խմբագրութեան տրամադրութեան տակ դրած է իւր համարողի արեւելագիտական ժողովին մէջ արտասանած ուսումնասիրութիւնը, զոր իւր խնդրանայ համեմատ նշխարութեամբ մեր ընթերցողաց կը ներկայացնենք: Միայն տիտղոսը քիչ մը կարենցողցնք: Քննարկն մէջ վերագրինք՝ Das Problem der armenischen Plurale auf -er, -ni, -vi, -di, in seinem Zusammenhang mit den entsprechenden Pluralbildungen des kaukasischen Sprachstammes dargestellt und untersucht von Dr. J. Karst. ԽՍԲ.

2 Կաւկասեան գաւառաբարաւորներու ծանօթութեանը համար արդիւր առած ենք Էրզրումը «Die Sprachen des kaukasischen Stammes» գործը 1. Wörterverzeichnis, II. Sprachproben und grammatische Skizzen. Wien 1895. Ի վիպութիւն կը կոչենք Էրզ. Ա. կամ Բ. համառ. ապագութեամբ:

3 -Երբ յոգնակերտը՝ հին Հայերէնի -ուրի հաւաքական ձեւագիտական փոփոխութիւնն ըլլալով՝ -իւ եւ -դի յոգնակերտներուն ազդեցութեամբ կազմուած, նկատուողութեան լեզու առնուր յաջորդ առգերուն մէջ: (Հմմտ. Hist. Gramma. d. Kilik.-Arm. թ 249.)

4. Ագուլբերէն-լեզականի մէջ կան միայն
-ար, -եր եւ -ուր յոգնակերտները. զ. օ.

hajvan-ar ձիեր,
čuv-ar եղբայրներ,
či-jar լայրեր¹:

5. Տարասարեան լեզուին մէջ կայ -ար (-էր),
-եւր յոգնակերտը. զ. օ.

lik-ar ոտեր,
siv-ar լեւներ,
či-jar լայրեր²:

Ասոնցմէ զատ կան ուրիշ յոգնակերտներ
այլ, որոնց ազգացութիւնն հետաւոր է, զ. օ.
-ուր եւ -ուր ուզերէն³ մէջ, -ուր եւ -ուր ար-
չներէն⁴ մէջ, -ար եւ -եր խնիարուզերէն⁵
մէջ, -բէ Զէկ եւ Բուգուի ըստած գաւառաբար-
բառներուն⁶ եւ լեզական բուռնի⁷ արեւմտեան,
կենդանական եւ հիւսիս-արեւելեան խմբին այս
փամ այն ձիւղին մէջ: Զերբսական եւ արխա-
զական լեզուաբունին բոլորովին օտար⁸ է յոգ-
նակիի այս կազմութիւնը, իսկ խարտուել կամ
վրական խմբին մէջ՝ -ուր յոգնակերտը կը տես-
նուի միայն Սուանաց լեզուաձիւղին մէջ, զ. օ.
čax-ar ձիեր⁹:

Մինչ-ը յոգնակերտը գրեթէ միայն հա-
րաւ-արեւելեան կաւկասեան՝ այս է՝ քսիթալ
լեզուախմբին յատուկ է, -նէ յոգնակերտը կը
գտնենք Վրացերէնի, Իմերեթեանի, Իգուրեանի եւ
Իսեւսերեանի մէջ, որ ի միասին վշտն գաւա-
ռաբարբառը¹⁰ կը կազմեն (վրական բունին մե-
կալ ձիւղերը -նէ յոգնակերտը չունին): Մեծ
բազմութեամբ յառաջ բերուած օրինակներուն
համար մասնանկշ կ'ընեն Բրոսէի եւ Զուբինովի
բառգիրքները: Այս յոգնակերտը տեղ տեղ
-նին՝ ձայնապէս -նիի փոխուած կը գտնուի, թէ
եւ շատ ցտնայու, թուշբերէն-չէչէներէնի, ինչպէս
նաեւ հիւսիս-արեւ. ելեան լեզուերէնի, Գարգուե-
րէնի մէջ,¹¹ զ. օ.

burett-ni կաթննի (վարկուն-գարգուերէնի
մէջ)¹²,

batt-ne կաթննի (կուրաշի-գարգուերէնի
մէջ)¹³,

darx-ne աղաք, ara-ni կոթեր (Ակուշա-
գարգուերէնի մէջ), եւն¹⁴:

Վերջապէս հայերէն՝ ոչ այնպի կարեւոր՝
-ոնէ (-էն), -ոնէ (-էն) յոգնակերտներն ունին
կաւկասեան շրջանին մէջ նմանապէս իրենց հա-
մապատասխաններն՝ -նի, -նի (ձայնապէս -նիի
փոխուած) ձեւով՝ գարգուական խմբին¹⁵ մէջ,
ինչպէս նաեւ մասամբ (-ոնէ յոգնակերտին հա-
մար) գրացի լակերէնի¹⁶ մէջ: Իբր օրինակ Էր-
բերտէն յառաջ կը բերեմ՝

pallar-ti գգեստնի (վարկուն-գարգուերէնի)¹⁷,
dudur-te լեւներ, եւ
džanavar-te թուշներ (Ակուշա-գարգուերէնի)¹⁸,
tul-di քածի (լակերէնի)¹⁹,
uc-vi եղբայրներ (Ակուշա-գարգուերէնի)²⁰:

Յառաջ բերուած իրողութեանց վրայ ալ-
նարկ մ'արձակելով՝ կը տեսնենք որ հայկական
-ը, -նի, -ոնէ (-էն), -ոնէ (-էն) ամեն յոգնակերտ-
ներն իրենց համապատասխան յոգնակերտն ունին
կաւկասեան լեզուաբունին մէջ, այսինքն՝ -ը յոգ-
նակերտներն գլխաւորաբար յատուկ է քսիթալ
(լեզական) խմբին, -նի յոգնակերտն՝ արեւ-
մտեանին (վրական գլխաւոր խմբին), իսկ -էն եւ
-ոնէ՝ երկուքին մէջը բունից դադարեալ խմբին:
Ասով կը տեսնենք միանգամայն որ վերը յի-
շուած եւ յոգնակիի կազմութեան կողմանէ
հայերէնի հետ համաձայնող ամեն լեզուաբու-
նիքը՝ տեղական յարաբերութեան եւ առ հա-
սարակ ուղղակի դրացութեան մէջ են հայերէն
լեզուաբունին հետ, մինչ մէկալ կողմանէ հիւ-
սիսային-կաւկասեան հետաւոր լեւնային-գաւա-
ռաբարբառները — զ. օ. հիւսիսային-արեւ-
մտեան լեզական խումբը — գրեթէ խնդրոյ
նիւթ եղած այս յատկութիւնները չունին: Դրոյն
իսկ այս տեղական յարաբերութիւնը հաւանա-
կան կ'ընէ որ այս երկու լեզուաբուններուն՝ հայ-
կականին եւ կաւկասեանին՝ այս ձեւագիտա-
կան նմանութիւնը պատահական, ըրկ արտաքին
չի կրնար ըլլալ, այլ հարկ է որ իրեն հիմ ու-
նենայ՝ ներքին փոխադարձ ազդեցութիւնն կամ
նախապէս ազգացութիւնն մը: Այս տեսութիւնն
ատաւել եւս կը հաստատուի յաջորդ աշխար-
հագրական - լեզուաբանական խորհրդածու-
թեամբ: Ինչպէս նախորդ տողերէն տեսնուեցաւ,
-ը յոգնակերտը կաւկասեան խմբին մէջէն ամե-
նէն աւելի յատուկ է արեւելքին, իսկ -նի յոգ-
նակերտը արդու է արեւմտեան եւ հարաւա-

1 Սնդ 40:
2 Սնդ 49:
3 Սնդ 67:
4 Սնդ 58:
5 Սնդ 82:
6 Սնդ 71 եւ 75:
7 Սնդ 222:
8 Ընդ հակառակն չէչէներէնի -ոնի, -նի յոգնա-
կերտները՝ իբր պարզ-ը յոգնակերտին զարգացմանը հա-
նը վերաբերի: (Էրբ. Բ. 247):

9 Սնդ 359 եւ 361:
10 Սնդ 305 եւն, 361:

11 Սնդ 247 եւ 222:
12 Սնդ 98:

13 Սնդ 117:

14 Սնդ 121:

15 Սնդ 222:

16 Սնդ 98:

17 Սնդ 151:

րեւմտեան կողմերը: Երբ մէկ կողմ թողուլով — (—ի) եւ —դի (—դի) յոգնակերտներն, որոնց խառնացած գերը չափազանց անշնանակ է, մասնաւորապէս մեր խառը — եւ —ի յոգնակերտներուն վրայ, սա զարմանալի իրողութիւնը կը տեսնենք, որ Հայերէն լեզուի սահմաններուն մէջն ալ —ի յոգնակերտը գրեթէ միայն յիստորիկ գաւառներու տարածքէն հասնում է. այս երեւոյթը միջին-Հայերէնի շրջանին ստանալ կէզ տեսնուի. այսպէս՝ օրինակի համար՝ արեւմտեան Հայկական լեզուախմբին վերաբերող կիլիկեան կամ միջին Հայերէնի մէջ —ի յոգնակերտը մեծ գեր մը կը խաղայ, մինչ նոյն ժամանակի աշխարհաբարի միտող արեւելեան Հայկական բնագոյններու մէջ նոյն յոգնակերտը գրեթէ ամենեւին չի տեսնուիր: Նոյն երեւոյթին կրնանք հետեւիլ՝ Հայերէն արդի լեզուին մէջ ալ: Մէկ կողմանէ՝ արեւմտեան Հայերէնի մէջ —ի յոգնակերտը կը գտնուի, թէ եւ ոչ իբր կենդանի յոգնակի մը՝ իր նախնական գործածութեամբը, այլ բաղադրեալ յոգնակիի եւ ստացականի մէջ իբր անփոփոխ տարր մը, մեկալ կողմանէ՝ Հայկական լեզուաբունին արեւելեան խմբին մէջ — որչափ կարելի է տեսնել — —ի յոգնակերտին հետքն անգամ չի տեսնուիր. նոյնպէս արեւմտեան Հայերէնի —ի յոգնակերտին հետ կապուած ստացականի կազմութիւնը կը պակսի արեւելեան Հայերէնի: Իսկ՝ որչափ ծանօթ է արեւելեան գաւառաբարբառը, — յոգնակերտը չոս գրեթէ միայն գործածական է աւորոյն ե: Ս. Ս. երեւոյթն պէտք է որ պատճառականութեան աղբրս ունենայ կաւկասեան լեզուաց — եւ —ի յոգնակերտներուն վերը ստուերագծեալ տեղադրական բաժանմանը հետ: Երկակողմանի յարաբերութիւնը կատարելապէս իրարու կը համապատասխանեն, ինչպէս կաւկասեան լեզուաց, նոյնպէս եւ գրացի Հայերէնին մէջ՝ —ի յոգնակերտը արեւելեան գաւառաբարբառներէն փտուած է եւ հոն մտնել կրցած չէ. ասոր հակառակ՝ — յոգնակերտը ինչպէս որ կաւկասեան լեզուաց մէջ տարածուած է արեւելեան կողմը — այս է՝ լեզական խմբին մէջ —, այսպէս ալ Հայերէնի մէջ նոյն յոգնակերտը տարածուած է արեւելեան գաւառաբարբառներու մէջ եւ միայն հոս տիրող է, մինչ արեւմտեան Հայերէնի մէջ —ի յոգնակերտը գրեթէ ամբողջ հրապարակը գրաւած է: Երկու գլխաւոր դրացի

լեզուաբուններու այս զուգընթաց եւ զարմանալի կերպով իրարու հետ միաբանող երկակողմանի լեզուագիտական — տեղագրական — յարաբերութիւններն անվիճելի կերպով կը ցուցնեն թէ հոս փոխադարձ ազդեցութիւն տեղի ունեցած է, եւ թէ՛ այս ձեւագիտական երեւութից աստղին համաձայնութիւնը իրապէս իրեն հիմունքի՝ պատճառականութեան ներքին աղբրս մը:

Ս. Ս. արդիւնքը կը հաստատեն ուրիշ ներքին լեզուական-իրական պատճառներ ալ: Յայտնի է թէ Հայերէնի մէջ՝ խնդրոյ նիւթ եղող ամէն (—, —ի, —դի, —դի) յոգնակերտներու համար յատկանիշ մըն է ճիշտ եղակին հոլովներուն վերջաւորութիւնը իրենց վրան առնուլը: Եզակիի հոլովներուն վերջաւորութիւնը, որ միշտ մի եւ նոյն ձեւին համեմատ կը կատարուի — այսինքն այն հոլովման համեմատ, որուն սեռականը — կըլլայ միջին-Հայկական ժամանակէն մինչեւ այսօր՝ արդի Հայերէնին ժամանակը —, գաւառական Հայերէնի յոգնակիի վերջաւորութեանց բոլորովին հակառակ երեւոյթ մըն է, որ, ինչպէս Մէլլէ՝ իրաւամբ կըսէ, հին հնդդիկ-գերմանական լեզուաց բոլորովին օտար է: Չեւագիտական այս առանձնայատկութիւնը մեկնելու բանալին մեղ կու տան դարձեալ կաւկասեան լեզուաց: Կաւկասեան լեզուաբունին մէկ գլխաւոր առանձնայատկութիւնն այն է որ յոգնակին կը կազմուի՝ բառին վրայ յոգնակերտը անխտիր աւելցնելով եւ ասոր կցելով եզակիի հոլովներուն վերջաւորութիւնը՝ միշտ մի եւ նոյն հաստատուն ձեւով:

Կաւկասեան լեզուներէն՝ օրինակի համար՝ կ'առնուք վրացերէնը, որ ունի հետեւեալ ձեւը՝

Եւ.

Յ-ի.

kac-i	kac-eb-i
kac-isa	kac-eb-isa
kac-sa	kac-eb-sa
kac-o	kac-eb-o
kac-ilha	kac-eb-ilha
kac-ad	kac-eb-ad
kac-isas	kac-eb-isas

որ բոլորովին յար եւ նման է Հայերէնի՝ յոգնակիին կազմութեան՝

1 A. Meillet, Syntaxe comparée de l'Arménien 16. (Extrait des «Mémoires de la Société de Linguistique de Paris», t. XI, p. 384.)

2 Հմմտ. D. Tschubinof, Истинная Грузинская Грамматика p. 8.

3 Հմմտ. F. N. Finck, Lehrbuch der neuostarmenischen Literatursprache § 66.

1 Հմմտ. J. Karst, Histor. Gramm. d. Kilik-Arm. § 237 ff.

Եւ.	Թ.թ.
բաժակ	բաժակ-ներ
բաժակ-ի	բաժակ-ներ-ի
բաժակ-ից	բաժակ-ներից
բաժակ-ով	բաժակ-ներով
բաժակ-ուսմ	բաժակ-ներուսմ

Այս երկու օրինակներուն՝ վրացերէնին եւ Հայերէնին՝ Տիմէ Տլովման մի եւ Նոյն սկզբունքն է, բնականաբար լեզուական ինչ ինչ առանձնայատկութիւն ի բաց թողլով:

Այս երկու լեզուաբունքները չէ թէ միայն յոգնակիր կազմութեան մէջ, այլ նաեւ յոգնակիր Տլովման մէջ սկզբամբ իրարու հետ կը համաձայնին. ինչպէս անի, Նոյնպէս եւ ասի չեն կրնար սկզբնաբար հնդկ-գերմանական համարուիլ, ուստի՝ Հայերէնի շրջանին մէջ իբր կաւկասեան առանձնայատկութիւն ըմբռնուելու է: Սա ալ աւելցընենք, որ այս յոգնակներուն Տլովմանը մէջ՝ կաւկասեան լեզուախմբին մէջ տիրող ձայնաւորաց ներդաշնակութեան սկզբունքը Հայերէնի մէջ ալ յայտնապէս կը տեսնուի: Հմմտ. Գ. Բ. ձայնաւորաց ներդաշնակութեան օրէնքները Ագուլիսի Հայ գաւառաբարբառին մէջ: Սա ալ կայ որ ամէն անգամ՝ յոգնակներտ մասնիկն ընտրելու ատեն՝ թէ կաւկասեան լեզուաց եւ թէ՛ Հայերէնի մէջ որոշէչ նշանակութիւն ունի արմատական վանկերուն թիւը — ի մասնաւորի՝ վրացերէնի — ձի յոգնակներտին համար այս բանն ստուգուած է՝ մասնաւորն քննութեանց ձեռք —, ապա ուրեմն պէտք ենք այս կէտիս մէջ շօշափման կէտեր ընդունիլ, որոնք հասարակաց ծագում մասնաւոր կ'ընեն եւ բացարձակապէս կ'ապացուցանեն ինդոյր Նիւթ եղող լեզուական երեւոյթներուն ներքին, ազգակցական յարաբերութիւնը:

Ասով ցուցանեցաւ որ յոգնակի յիշեալ ձեւերն իրարմ անկախաբար չեն կրնար ծագած ըլլալ, այլ՝ ամէն դէպքերուն մէջ կայ ընթերց, ազգակցական աղբյւր մը. հիմայ վերջապէս պէտք ենք ինդիք ընել, թէ այս երկու մեծ լեզուաբունքներուն երկակողմանի փոխադարձ յոգնակի երեւոյթներուն ազգակցական աղբյւրն ի՞նչ է, կամ ուրիշ խօսքերով՝ ո՞ր փնտռելու ենք այս յոգնակի կազմութեան ծագումը եւ որն է ասոր տարածման սկիզբը: Այս երեւոյթներն սկզբնաբար հայկական առանձնայատկութիւն ըլլալով՝ վերջէն անցան կաւկասեան լեզուաց, թէ մեր առջեւն եղածը՝ կաւկասեան լեզուաց Հայերէնի վրայ բրած ազգացութիւնն

է: Ամենայն ստուգութեամբ նախ կրնանք պատասխանել, թէ մէկ կողմանէ՝ բոլորովին անընդունելի է այս երեւոյթներուն հայկական ծագում ունենալը, ինչու որ, եթէ յիշեալ ձեւերն իրապէս հարազատ հայկական սեփականութիւն ըլլային, այն ատեն ամէն Հայ գաւառաբարբառներուն մէջ տեսնուելու էին առանց բացառութեան, բայց ինչպէս որ մենք վերը տեսնեմք, դասական Հայերէնն այս ձեւերն ամենեւին չունի, իսկ արեւելեան գաւառաբարբառք մասամբ չունին:

Եւկալ կողմանէ դարձեալ անյաջող կ'ըլլար ենթադրել թէ Հայերն պատմական ժամանակին մէջ, ըսենք՝ միջին դարուն մէջ, կաւկասեան լեզուներէն առած ըլլան: Երբեք չի կրնար ցուցուիլ թէ պատմական ժամանակին մէջ կաւկասեանք Հայոց վրայ նշանակութիւն ունեցող ազգացութիւն մ'ունեցած ըլլան: Երկին աշխարհագրօրէն կողիացեալ վիճակը միշտ արգելք էր՝ կաւկասեան եւ Հայկական երկիրներուն միջեւ աւելի կենդանի փոխադարձ յարաբերութեան մը: Բաց աստի՝ Հայք մտաւորապէս աւելի աշխոյժ էին, եւ կրթութեամբ՝ աւելի բարձր, եւ, ինչպէս լեզուաց օրէնքներէն կը ստրկեցնէ, ընդհանուր պատմութիւնը մըն է, թէ որչափ ալ նուազ քաղաքակիրթ ազգերը՝ մտաւորապէս բարձրագոյն ազգի մը լեզուն ամբողջապէս կամ ըստ մասնէ կ'առնուէ, սակայն երբեք հակառակը չի հանդիպիր: Ուստի բոլորովին անկարելի է այս պարագայի մէջ, որ Հայք վերջէն՝ պատմական ժամանակի մէջ՝ կաւկասեան լեզուներէն փոխ առած ըլլան:

Բայց որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, այս երեւոյթները հնդկ-գերմանական առանձնաշատկութիւն ալ չեն, ուստի կը մնայ իրբեւ միակ գոհացուցիչ եւ ընդունելի ենթադրութիւն հետեւեալ մեկնութիւնը:

Տլովման այս երեւոյթը՝ մեր խօսքը Հայերէնի վրայ մասնաւորելով՝ կը հասնի մինչեւ նախապատմական ժամանակ, երբ արիական Հայք դեռ չէին գաղթած եւ երբ կաւկասեան հայկական լեռնաշխարհի մէջ կը բնակէին ոչ՝ հնդկ-գերմանական ազգեր, որ կաւկասեան մեծ ցեղին մէկ մասը եւ՝ ըստ հետեւորդի՝ լեզուական միութիւն մը կը կազմէին: Այս լեզուական միութեան հիմն էր՝ Էբբերտի հիմնական հետազոտութեանց համեմատ՝ կաւկասեան նախալեզուն: Որչափ ալ արիական նուաճողք, Հայք,

Հոն Հաստատուելէն ետքը՝ իրենց բնիկ հնդիկ-գերմանական լեզուն ըստ էութեանք պահեցին, սակայն հարկ էր որ նուաճեալ տեղացւոց լեզուին հետ շփուելով եւ խառնուելով՝ փոփոխութիւն կրէր. 3-րդ-րդ տեսակէտէ՝ նախնաբար մաքուր հնդիկ-գերմ. լեզուն՝ ամբողջապէս կաւկասեան գրոշմ առաւ, քառ-բար-թառ տեսակէտէ՝ կաւկասեան նախալեզուն բառավորներին հետ խառնուեցաւ, եւ ըստ այսմ բնական էր որ 3-րդ-րդ տեսակէտէ ալ՝ արիական-հայկական լեզուն չկրցաւ ինք զինքը տեղական լեզուէն բոլորովին մաքուր պահել, նա մասնաւոր թէ անոր հօղման առանձնայատկութիւններն հարկ էր որ ազդէին հայերէնին վրայ։¹ Այսպէսով սպորեցին մասն ի մէջ այլոց նաեւ սկզբնաբար կաւկասեան -ը, -նէ եւն յոգնակերտները՝ նուաճեալ ժողովրդեան լեզուէն արիական-հայկական ինքուին մէջ,² բայց, ինչպէս որ ապահովութեամբ կրնանք ընդունիլ, առանց ընդհանուր դառնալու, այլ ժողովրդեան ստորին խաւերուն եւ սովորական լեզուին մէջ մտնելով. սա ալ շեշտելու ենք, թէ Հոն ալ հաւասարապէս մտած էէ, այլ իբր գաւառաբարբառ։ Արիական յաղթողներու բարձր եւ արքունի լեզուին մէջ, որ վերջէն դասական եւ գրոց բարբառ եղաւ, անոնք չեն կրցած մտնել իբր յոգնակիի գաւառաբանական կազմութիւն, սկզբնաբար արիական-հայկական + յոգնակերտին քով տեղ մը գրաւելով։ Ասոնք բարձր հայերէնին մէջ՝ օտար նկատուելով՝ լիովին քաղաքացիական իրաւունք չկրցան ձեռք ձգել, այլ հին-հայկական մասնագրութեան մէջ շատ քիչ անգամ եւ ոչ - լաւ դասականաց քով համարձակած են երեւան ելլել։ Միայն միջին հայերէնին ժամանակը, երբ

դասական լեզուն իր տէրութիւնը կորսնցուց եւ զարդեցաւ ընդհանուր բարձր եւ գրոց լեզու ըլլալէ, ժողովրդական կենդանի լեզուին վրայ հիմնեալ սովորական եւ գրոց նոր լեզուն՝ կիրիկեան հայերէնին կազմուած միջոցին յիշեալ գաւառաբանութիւնը — որ մինչեւ նոյն ատեն միայն ժողովրդեան բերանը կենդանի մնացած էին, — ընդհանուր մասնագրական լեզուի մաս եղան։

Քննութեան ստացուած այս արդիւնքով կը հաստատուին Մէյէի կարծիքն եւ Ս. Բուզգէի ենթադրութիւնն թէ հայերէնի հաւաքական անուանք -ը վերջաւորութիւնն եւ -ը յոգնական բարձր ոչ - հնդիկ-գերմանական կաւկասեան լեզուի մը ազդեցութեամբ ծագած են։ Նոյնպէս այս ստացուած արդիւնքը հայ լեզուին խառնեալ ըլլալուն հիմնաւոր դրութեան մէկ նոր ապացոյցն է, իւր յուսանք թէ ասով վերջնականապէս լուծուած է հայերէնի -ը, -նէ, -ալ, -ոյ, -դէ մասնիկներով կազմուած յոգնակիին խնդիրը։

Մտաւարտութիւն, 29 Օգոստ. 1902:

ԴՐ. Յ. Յ. ԿԱՐՍՏ

Թ Ղ Ր Ս Ա Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Հ Ո Յ Ր Ե Ն Պ Ս Տ Ե Ր Ը Գ Ը

(ԴՐԱՄՍՈՂՈՒՆՆՈՅ ՄՆԷ)

Աս վերնագրով լոյս տեսաւ վերջին օրերը խնամով գրուած յօդուած մը՝ հունգարերէն լեզուաւ, Դր. Էլէմիլ Պանցիայի անուամբ։ — Սակայն պարագաները նկատելով՝ մեզի շատ հաւանական կ'երեւայ, որ ասոր մտաւորատեղիքն եկեղեցական վերնագրին անձ մ'ըլլայ։ Եւ գրուած է այն նպատակաւ, որ մէյ մը ծանր խօսքերով ու անուղղակի կերպով՝ արտաքին ցոյց տայ Հայաբաղքի ու Եղիսաբեթնուդոյն ազգայնոց մէջ հին ատենէ ի վեր եղած հակառակութեան հոգւոյն, — մէյ մ'որ առջեւնիս դէն, Դրամսիւրուանիոյ ազգայնոց մէջ՝ եկեղեցական արարողութեանց նկատմամբ եղած անմիաբանութիւնը, խառնակութիւնը, զեղծումներն եւ այլն։ Երկրորդ, որ խորհուրդ տայ, թէ լաւ կ'ըլլար ի՞նչ որ, այսպէս ալ այնպէս ալ նուազ թիւն ազգայնիկները՝ մէկ որոշ ու հաստատուն եկեղեցական արարողութիւն մը պահէին։ — Ի վերջոյ կը յորդորէ Դրամսիւրուանիոյ լատին եպիսկոպոսն, որ զգուշացրէն նորոգութիւն մտցընելու փափաքող ազգային բահաններն, որ գրի անցուած կարգադրութիւններն աւերանուէն ՀՀեապընէն։ —

Եզրուածին թարգմանութիւնն ընթերցողաց առջեւը դնելէն յառաջ, հարկ է որ, իրաց

1 Վանս երեւոյթ մը կը տեսնենք Սլեմիլիի մէջ, երբ ասի լատիներէնէն շատ մը հօլովման տարրեր կ'առնուէ։ Այսպէս արական բառերուն յոգնակիին կազմութիւնը -ի-ն -նէ մերկաբանութեանը, որոշմէ առաջինը = լատ. յոգն. -ն, վերջինը = լատ. յոգն. -ն 9-րդ հօլովման (կամ նաեւ հոգ. -ն 9-րդ հօլովման. նմանապէս արական եւ իգական բառերու հասարակաց -ց եւ -ն յոգնակին. այս. յոգն. -ց՝ լատիներէնին չնչոքին յոգնակին վերջաւորութիւնն է. այն. յոգն. -ն՝ փոխառութիւն մըն է լատ. ի. հօլովման -ն 9-րդ. հայաբանական։ Աս հասարակ բային խոնարհումն եւ անուանց ու գերանուանց հօլովման աղաներէն մէջ լատ. տարրերով այնպէս խառնուած է որ երբեմն կրնանք աղաներէնը կէս-հունգարեան խառնուրդ համարել՝ չմտն. Gustav Meyer, «Die lat. Elemente im Albanesischen» (Gröber's Grundriss der Romanischen Philologie, Bd. I, p. 804 ff.)

2 -նէ յոգնակերտին համար ի մասնաւոր ուրիշ դրական ապացոյց մըն ալ աս է որ այս յոգնակերտ խաղաղական-հայկական անդադրութեանց լեզուն յաւանք չէ, ճիս ասոր նկատմամբ ինքի եւ Լեւոնի ուղիղութիւններն ու մեկնութիւնները։